

Geen nieuw leven

De toekomst op slot en een verleden zonder betekenis

Sjaak van der Geest

'Ik heb het leven doorgegeven'

Tekst op een rouwannonce

Ik herinner me van lang geleden een kort filmpje dat begon met een hand die een kraan opendraait waar vervolgens geen water uit komt. Een voice-over zegt iets in de trant van 'Hoe zou u het vinden als er 's morgens geen water uit de kraan kwam?' Het filmpje moest kijkers aansporen geld te geven voor waterprojecten in de derde wereld waar 'geen drinkwater' heel gewoon is. Maar de kraan zonder water was ook een treffend voorbeeld van 'negatief kennen'. Veel dingen zien en begrijpen we pas in hun afwezigheid. Vanzelfsprekende aanwezigheid hindert ons cognitief vermogen. Dat geldt voor water, maar ook voor talloze andere zaken (en mensen) die we over het hoofd zien omdat ze er altijd gewoon zijn. Nabijheid belemmert het zicht, gemis maakt opmerkzaam.

Het lichaam met al zijn organen en functies meldt zich pas als het zijn werk niet meer doet. Pas in ziekte beseffen we wat gezondheid is. De betekenis van geld, warmte, natuur, stilte, gezelschap dringt pas tot ons door als ze er niet meer zijn. Voor geliefden geldt dit misschien wel het meest. Deze epistemologische weg met hindernissen, een soort 'via negativa', kan ons ook dichterbij de betekenis van 'nieuw leven' brengen, bij zwangerschap en bevalling, de geboorte van kinderen. Wat overkomt mensen als er géén kinderen worden geboren?

Deprimerende verhalen

Tijdens antropologisch onderzoek in Ghana, vele jaren geleden, werd ik vaak geconfronteerd met het probleem van kinderloosheid. Een huwelijk dat geen kinderen voortbracht, werd in de meeste gevallen ontbonden, met goedkeuring van alle partijen. Het meest essentiële van de relatie ontbrak immers. Man en vrouw gaven elkaar de vrijheid om het ergens anders te proberen want hun bloed paste blijkbaar niet bij elkaar. Een vrouw die geen kinderen kon krijgen werd beklagd. Een zo'n vrouw was Yaa Boahemaa die ik dagelijks tegenkwam in de straat waar ze gebakken stukjes yam en

cocoyam verkocht. Zij werd een nationale bekendheid toen een populaire *Highlife*-band een lied over haar maakte dat een hit werd:

*Yaa Boahemaa is van plan
om zichzelf te bewenen
tijdens haar leven
want na haar dood
zal er niemand zijn
die om haar weent.
(...)
Kinderen worden niet gekocht
zij zijn een geschenk van God.
Yaa Boahemaa's schoot
was haar niet gunstig gezind.
Wat kan zij doen?
God zal voor je zorgen, Yaa,
God zal voor je zorgen.
Yaa Boahemaa is van plan
om zichzelf te bewenen (...)*

Ik liet ruim vierhonderd leerlingen van middelbare scholen in de omgeving zinnen voltooien om hun ideeën te peilen over diverse onderwerpen in hun dagelijks leven. Een van die onderwerpen was kinderloosheid. Twee onvoltooide zinnen gingen daarover: 'Een man zonder kinderen...' en: 'Een vrouw zonder kinderen...' Bijna alle leerlingen wisten alleen maar negatieve zinnen over kinderloosheid te bedenken. Voor vrouwen waren dat (in deze volgorde): dat ze ongelukkig en eenzaam waren; dat ze niemand hadden om hen te helpen in huis of op het land; dat ze door anderen gediscrimineerd en bekritiseerd werden; en dat ze niet volwaardig 'vrouw' waren. Mannen kregen dezelfde commentaren met enigszins andere accenten. Enkele voorbeelden van opmerkingen over een vrouw zonder kinderen:

*... is nooit gelukkig in haar leven.
... is altijd bedroefd; haar vriendinnen hebben wel kinderen, zij niet.
... is altijd ongelukkig want ze heeft geen kind dat ze om een boodschap kan sturen.
... is door God gestraft.
... is een pen zonder inkt.
... is als soep zonder zout.*

Papreen Nahar, een antropologe uit Bangladesh, schreef haar proefschrift over kinderloze vrouwen in haar eigen land. Het is een aaneenschakeling

van uiterst deprimerende klachten en verhalen, vele malen erger dan wat ik in Ghana heb meegemaakt. Het gemak waarmee een vrouw in Ghana kan besluiten een nieuwe man te zoeken in de hoop dat die haar wél een kind zal schenken, ontbreekt in Bangladesh. Een gescheiden vrouw wordt in de meeste gevallen door familie en de gehele buitenwereld verstoten en is er dan nog erger aan toe dan tevoren, toen ze getrouwd was maar geen kinderen had. Een vrouw zonder kinderen zit in de val. Het enige wat zij kan doen is met ingenieuze strategieën voorkomen dat zij door haar man en schoonfamilie wordt verstoten en de rest van haar leven met een dubbel stigma verder moet: kinderloos en gescheiden. Zelfs als de oorzaak van de onvruchtbaarheid bij haar man zou liggen, zal dat nooit aan het licht komen en zal zij de 'schuldige' blijven.

Nahar beschrijft een geval waarbij de onvruchtbaarheid van de man medisch is vastgesteld maar er zijn slechts twee mensen die dat weten: de man zelf en de onderzoekster die geheimhouding heeft moeten beloven. De vrouw wordt door schoonfamilie en iedereen met de vinger nagewezen.

Enkele citaten uit de verhalen van vrouwen uit het onderzoek van Nahar illustreren de desastreuze gevolgen van kinderloosheid voor hen. Shonkhomala, een dorpsvrouw van 21 jaar, is twee keer getrouwd, eerst toen ze 7 jaar oud was en daarna toen ze 17 was. Ze is nooit zwanger geworden.

Wat is de zin van mijn leven? Niemand geeft om me, want ik heb geen kind. Mijn schoonouders willen me niet meer. Ik woon nu bij mijn ouders. Ik kook alleen voor mezelf. Mijn eigen ouders vragen me nooit of ik wel genoeg geld heb om eten te kopen. Als ik een kind had, zou het huilen om eten en mijn ouders zouden weten dat ik geen rijst meer heb en me te hulp schieten. Maar nu vraag ik mijn ouders niets. Ik huil niet. Ik ga stil op bed liggen. Mensen zonder kinderen leven alleen en sterven alleen. Wie eenzaam is heeft geen waarde, of je nu leeft of dood bent. Je bent niemand als je geen moeder bent.

Mayaboti, uit hetzelfde dorp, 23, nooit zwanger geweest, trouwde toen ze 18 was. Ze beschrijft haar situatie zo:

Voor een vrouw zijn er twee soorten levens: moeder-zijn, wat prachtig is en niet-moeder-zijn, wat zwart is. Als er kinderen zijn, is de familie gelukkig; maar zijn er geen kinderen, dan is het zwart. Niemand maakt zich zorgen hoe een gezin zonder kinderen de dag doorkomt. Na het eten, als ik naar binnen ga, is er niemand. Mijn man gaat naar de moskee. Ik ga op bed liggen, alleen. Als ik kinderen had, zouden die om me heen komen zitten onder het koken. Ik zou me zo gelukkig voelen. Maar nu zijn we maar met zijn tweeën. Als hij thuis komt hebben we niets om over te praten. Er heerst altijd

stilte in ons huis. Wij kinderloze vrouwen rotten weg. De zon of de maan komt nooit op in het huis van een kinderloos stel. Deze wereld is er voor moeders, niet voor vrouwen zonder kinderen. Ik wil licht in mijn leven. Ik wil iemand 'mama' horen roepen.

Ook de meer welgestelde vrouwen in de stad verlangen wanhopig naar kinderen. Jomuna, 35 jaar oud, zegt:

Ik geniet nergens van. Vroeger trok ik om de dag nieuwe kleren aan maar nu draag ik dag in dag uit dezelfde sari. Een paar dagen geleden nam mijn man me mee naar een vijf-sterren hotel maar ik vond er niets aan. Voor mij maakt het niks uit, of het nu een vijf-sterren hotel is of een hotel om de hoek. Ik geef nergens meer om.

Jhilom, 29 jaar, zegt:

Ik kom thuis van school, werk wat in huis en dan heb ik niks meer te doen. Als ik een kind had, zou het naar me toe komen om te spelen en 'mama' tegen me zeggen. Het zou om eten vragen en ik zou van alles voor haar klaar maken. Daarna zouden we samen gaan wandelen. Ik zou haar naar school brengen. Ik zou nadenken over haar toekomst, haar studie, haar huwelijk, enzovoort. Dat is wat een normale vrouw doet.

De continuïteit van het leven

De woorden van de vrouwen uit Bangladesh en de voltooide zinnen van de Ghanese scholieren beschrijven de troosteloosheid en eenzaamheid die het gevolg zijn van kinderloosheid. Als het over praktische problemen gaat, zoals niemand hebben die je om een boodschap kunt sturen, ligt daar een dieper verdriet onder verborgen. Geen kind betekent leegheid en verveling, afwezigheid van 'leven' in zijn dubbele betekenis. Een oudere vrouw in Ghana die in een huis woonde vol luidruchtige kinderen verzekerde mij dat niets zo erg is als een stil huis. Ook een van de Bangladeshi vrouwen klaagt over de stilte die er altijd in haar huis heerste. 'Leven' in de zin van lawaai wijst op de voortgang van het eigenlijke 'leven'.

De beste oplossing voor kinderloosheid in het Ghanese dorp waar ik woonde was dat een vrouw één of meer van haar eigen kinderen aan haar kinderloze zus gaf. Vaak kwamen die kinderen er pas veel later achter dat hun moeder hun moeder niet was. Deze vorm van 'fostering' wordt nog vergemakkelijkt door de bestaande verwantschapsterminologie: alle zussen en zelfs nichten van de moeder worden 'moeder' genoemd. De precieze biologische afbakening is veel minder van belang dan bij ons. Diverse malen

kreeg ik bij het overlijden van zo'n stiefmoeder verhalen te horen hoe goed ze voor 'haar' kinderen was geweest. 'Je had de kist moeten zien die de kinderen voor haar gekocht hebben; zo'n prachtige kist heb ik nog nooit gezien!'

Maar waar zo'n elegante oplossing voor het probleem van onvruchtbaarheid niet voorhanden is, wacht de kinderloze vrouw een treurig leven, zoals vooral de citaten uit Bangladesh laten zien. Het verdriet dat ik zojuist een onderliggende constante van alle klachten noemde, is moeilijk te verwoorden. Het Franse *ennui*, zoals dat door Sartre in zijn eerste roman *La nausée* wordt geschetst, komt er misschien het dichtste bij. Het is een verlamvend gevoel van zinloosheid waardoor het plezier in het leven verdwijnt, een groeiende weerzin tegen alles wat ons omgeeft, de dingen, de natuur, de mensen, het eigen lichaam.

Een van de vrouwen van Bangladesh zegt dat ze geen interesse meer heeft in hoe ze zich kleedt. Als haar man haar wil verrassen met een etentje in een deftig hotel doet het haar niets. Activiteiten als schoonmaken en koken verliezen hun charme omdat er geen kinderen zijn voor wie ze het doet en die haar gelukkig maken met hun aanwezigheid. De man, zelfs als die haar blijft steunen, kan die leegte niet vullen.

Tijdens een gesprek met een Ghanese oudere man over de dood maakte deze de volgende opmerking:

Het meest pijnlijke van de dood is dat er na de dood van een oud persoon niemand is om de jonge generatie de verhalen van vroeger te vertellen (...). Gisteren klaagde ik nog tot iemand dat ik niet begrijp waarom mijn kleinkinderen en de jongelui in mijn huis niet naar me toe komen en mij allerlei dingen vragen die ik weet. Ik zou willen dat ze komen en mij van alles vragen, maar ik zie ze niet. Als je niet komt, zal ik sterven en alles met me meenemen. Mijn hoofd is vol dingen, maar ik neem ze mee want ze komen niet.

Dit citaat nuanceert het begrip 'kinderloosheid': De spreker had diverse kinderen en vele kleinkinderen, maar voor zijn gevoel bestonden ze in zeker opzicht niet. Kinderen zijn nakomelingen die dingen en gedachten van je overnemen en verder de toekomst indragen. Als ze dat niet doen, treedt een andere vorm van kinderloosheid op, die de laatste levensfase van een oudere aantast en de oudere eenzaam en apathisch maakt.

In het Ghanese *Highlife*-lied over Yaa Boahemaa wordt de tragedie van haar leven samengevat in de woorden dat zij zichzelf beweent tijdens haar leven omdat er na haar dood geen kinderen zijn die om haar zullen treuren. Ook in gesprekken met ouderen én jongeren kwam die gedachte herhaaldelijk naar voren. Dat brengt ons dicht bij de diepere grond van deze *ennui*: de continuïteit van het leven wordt verbroken. Kinderen maken de

eindigheid van het leven dragelijk omdat zij de voortzetting ervan garanderen. Deze wat cerebrale en analytische verwoording zal echter zelden zo in gesprekken met kinderloze mannen en vrouwen terug te vinden zijn. Van Balen en Trimbos-Kemper die 108 Nederlandse echt)paren zonder kinderen interviewden, schrijven dat deze zelden spraken over 'continuïteit'; de meest genoemde motieven om kinderen te wensen waren 'geluk' en 'welbevinden', nagenoeg twee synoniemen.

In een bundel bijdragen over oud worden zonder kinderen in enkele Aziatische en Europese maatschappijen gaat het vooral om demografische beschouwingen en praktische problemen zoals gebrek aan filiale aandacht en materiële ondersteuning. Een expliciete verwijzing naar discontinuïteit en de emotionele leegte die daarvan het gevolg is, komt er niet in voor. Toch denk ik dat de dreigende verbreking van de levenslijn ook hier de onuitgesproken en niet bereflecteerde diepere reden is voor de treurigheid van het ongewenste kinderloze leven.

John Kotre spreekt in dit verband van 'generativiteit', een begrip dat hij ontleent aan de psycholoog Erikson. Een kernachtige definitie van dat begrip biedt hij in de titel van zijn boek: *Outliving the self*. Zijn iets langere definitie luidt: 'A desire to invest one's substance in forms of life and work that will outlive the self.' Mensen hopen voort te leven in hun kinderen die hun werk en waarden voortzetten en in de toekomst zorg dragen voor hun bezittingen. Zij hopen dat zij herinnerd zullen worden om hun ideeën en het werk dat zij hebben verricht en dat mensen over die ideeën en werkzaamheden zullen blijven spreken.

Kotre onderscheidt vier vormen van generativiteit: biologisch (kinderen voortbrengen), ouderlijk (kinderen opvoeden), technisch (kinderen vaardigheden bijbrengen), en cultureel (overdragen van ideeën en symbolen). Generativiteit gebeurt in alle fasen van het leven, maar wordt urgent en meer bewust tegen het einde van het leven als het biologische 'zelf' op het punt staat afgebroken te worden; als het te laat is, zou men kunnen zeggen. Die dreigende afbraak doet de oudere zoeken naar alternatieve vormen van voortzetting van het leven. Dat kan 'te laat' zijn zoals ik net zei, omdat de bouwstenen van deze generativiteit in de eerdere fasen van het leven gelegd hadden moeten worden. Deze inherente dischroniciteit tussen generatieve actie en acute behoefte eraan verklaart misschien waarom onvruchtbare ouders in de 'reproductieve' periode kinderen nog niet duidelijk benoemen als voortzetters van hun eigen leven.

Het verzet tegen een definitief einde of – anders gezegd – de hoop op een voortzetting van het leven is in een of andere vorm aanwezig in alle religieuze tradities. Maar die hoop is meer dan een religieuze leer; de gerichtheid op wat er na de dood zal zijn en de schaduw die dat vooruitwerpt op het heden, is deel van de dagelijkse levenservaring. Dat is hartstochtelijk be-

toogd door onder meer de Duitse filosoof Ernst Bloch in zijn monumentale *Das Prinzip Hoffnung*. Bloch ontwerpt daarin een filosofische antropologie waarin de hoop, het optimistisch uitzien naar een onzekere toekomst, de fundamentele drijfveer van menselijk leven is. Niet alleen religie, maar ook sprookjes, romans, theater, dans, film, reizen, geneeskunde, technologie, architectuur, schilderkunst, poëzie, en vooral muziek worden voorgesteld als tekenen van het hoopvol georiënteerd zijn op een toekomst, een betere wereld. De mens is een utopisch wezen, een dromer, iemand die gelooft in goed leven. De dood is tegelijkertijd de grote vernietiger en bedreiger en de aanjager van deze droom.

Het valt op dat Bloch in zijn schets van een toekomstgerichte en utopische mens verwijst naar de grote verworvenheden van de menselijke cultuur, zoals kunst, techniek en wetenschap, maar voorbijgaat aan het meest 'alledaagse' waarin mensen hun hoop op een betere toekomst beleven en investeren: hun kinderen.

Het verlies van deze hoop door de kinderloze vrouw, de twijfel aan een toekomst van nieuw en beter leven, is wel te vinden in het gedicht *Barren woman* van Sylvia Plath. Het leven zet zich niet voort maar wordt een in zichzelf draaiende cirkel, een fontein die eindeloos hetzelfde water omhoog spuit. Marmeren lelies verbeelden de kilte van het levenloze; hun geur is de bleekheid van de dood.

*In my courtyard a fountain leaps and sinks back into itself,
Nun-hearted and blind to the world. Marble lilies
Exhale their pallor like scent.*

De toekomst op slot

De volle en absurdistische omvang van de gevolgen van kinderloosheid, het uitblijven van menselijke geboorte, wordt geschetst in de sciencefictionroman van P.D. James *The children of men*, in het Nederlands verschenen onder de titel *De verloren generatie*. De eerste zin van de roman is tevens de eerste zin van het dagboek dat Theodore (Theo) Faron begint op 1 januari 2012:

Vanmorgen vroeg, 1 januari 2012, drie minuten na middernacht, is de laatste op aarde geboren mens gestorven in een cafégevecht in een buitenwijk van Buenos Aires; hij was vijfentwintig jaar, twee maanden en twaalf dagen oud.

Langzaam wordt duidelijk wat er is gebeurd. In het jaar 1994 heeft over de gehele wereld het mannelijk zaad zijn vruchtbaarheid verloren. De wereld bereidt zich voor op een toekomstloze toekomst. In Engeland, waar het ver-

haal speelt, is bij de laatste verkiezingen in 2006 Xan Lyppiatt aan de macht gekomen die zich tot taak heeft gesteld de definitieve ondergang van het land in zo goed mogelijke banen te leiden. Hij ontpopt zich als een strenge despoot die zich laat adviseren door een Raad van vijf mensen van wie Theo er één is.

De regering belooft de bevolking te beschermen tegen angst, gebrek en verveling. Alle burgers moeten bepaalde vaardigheden leren, zoals het kweken van voedsel, om zich in leven te houden als ze straks op zichzelf zijn aangewezen. Buitenlandse arbeiders worden binnengehaald om het vuile werk te doen maar worden op hun zestigste gerepatrieerd. Oudere burgers worden een te zware last omdat er geen jongere generatie is die hen kan verzorgen. Voor de rijkere zijn er nog verzorgingscentra; de anderen worden geacht zichzelf van het leven te beroven als het zover is of deel te nemen aan georganiseerde massale verdrinkingen in zee. Scholen en alles wat bij kinderen hoort, zijn overbodig geworden. Met het klimmen van de jaren van de laatstgeboren generatie, de Omega's, neemt ook het verval van publieke voorzieningen toe.

De kinderspeelplaatsen in onze parken zijn afgebroken. De eerste twaalf jaar na Omega waren de schommels opgehesen en vastgebonden; glijbanen en klimrekken werden niet meer geleverd. Nu zijn ze eindelijk weggehaald en het asfalt van de speelplaatsen is vervangen door gras of ingezaaide bloemen, zodat ze lijken op kleine massagraven. Het speelgoed is verbrand (...) De scholen, die allang zijn gesloten, zijn dichtgetimmerd of ingericht als centra voor volwasseneneducatie. Uit onze bibliotheken zijn de kinderboeken zorgvuldig verwijderd. Alleen op banden en platen horen we nu nog kinderstemmen; alleen op film of tv zien we opgewekte, ontroerende beelden van de jeugd. Sommige mensen kunnen er niet naar kijken, maar de meesten zijn eraan verslaafd als aan een drug.

Alleen de natuur lijkt zich niets aan te trekken van deze teleurgang. Theo schrijft in zijn dagboek:

Ik ontleen nog altijd een meer intellectueel dan sensueel genoeg aan de uitbundige schoonheid van het voorjaar in Oxford: de bloesem aan Belbroughton Road die elk jaar mooier lijkt te worden, zonlicht dat de stenen muren bestrijkt, op de wind wiegende kaarsjes in de paardenkastanjes, de geur van een bloeiende bonenakker, de eerste sneeuwkllokjes, de broze gedrongen vorm van een tulp. De verrukking hoeft niet te worden getemperd door het besef dat het nog eeuwenlang voorjaar zal worden, met bloesem die niet door mensenogen zal worden gezien, dat muren zullen instorten, dat bomen zullen doodgaan en verrotten, tuinen door onkruid en gras overwoekerd zullen

raken; want alle schoonheid zal de menselijke intelligentie overleven die schoonheid waarneemt, genietend ervaart en bezingt. Dat houd ik mezelf voor, maar geloof ik erin, nu vreugde zo zeldzaam is geworden en zich nauwelijks meer onderscheidt van verdriet? Ik heb er begrip voor dat de aristocratie en grootgrondbezitters zonder hoop op nageslacht hun landgoederen verwaarlozen. Wij kunnen niets anders ervaren dan het huidige ogenblik, wij kunnen niet leven in een andere seconde en wij kunnen het eeuwige leven niet nader komen dan door dat te beseffen. Maar wij kijken naar de eeuwen die achter ons liggen om troost te zoeken bij onze herkomst.

In de eerste jaren na het begin van de onvruchtbaarheidsepidemie verzette men zich nog tegen de verdwijning van zwangerschap en geboorte.

De fabricage van poppen was, met de productie van kinderwagens, het enige onderdeel van de speelgoedbranche dat nog tien jaar had gebloeid en er waren poppen geproduceerd voor het hele scala aan gefrustreerd verlangen naar het moederschap, van goedkoop en matig afgewerkt tot juweeltjes van poppenmakerskunst (...). De duurste modellen – hij herinnerde zich dat die meer dan tweeduizend pond hadden gekost – waren destijds in verschillende maten verkrijgbaar: de pasgeborene, de zuigeling van zes maanden, het kind van een jaar en de peuter van achttien maanden, die dankzij een vernuftig mechanisme kon staan en lopen. Hij herinnerde zich nu dat ze Halfjaartjes hadden geheten. Er was een tijd dat je niet door de High Street kon lopen zonder overlast van kinderwagens en groepjes bewonderende quasi-moeders. Er stond hem ook nog voor de geest dat er pseudo-geboorten waren geweest en dat kapotte poppen met ceremonieel omgeven in gewijde grond waren bijgezet.

Het vervolg van het verhaal, dat verandert in een spannende detective, is minder relevant voor dit essay. Theo raakt verwickeld in de activiteiten van een kleine verzetsgroep en een zwangere vrouw die aan de aandacht van de machthebbers is ontsnapt, baart een kind. De jacht op het kind en zijn moeder die in de gegeven situatie de orde verstoren, krijgt een spannend slot vol Bijbelse verwijzingen.

Waar het mij om gaat, is dat de schrijfster met een gedachte-experiment – het geleidelijk uitsterven van het menselijk ras – scherp laat zien hoe fundamenteel geboorte, nieuw leven, is in de zingeving van mensen. De emotionele en psychische verlamming, de lusteloosheid en treurigheid die wij tegenkwamen in de verhalen van de vrouwen uit Bangladesh zijn in de roman van James gemeengoed geworden. Mensen hebben geen interesses meer en wachten gelaten op het einde, op de totale verbreking van de continuïteit waarop zij gehoopt hadden. Er zal niets van hen overblijven, niets

aan hen herinneren want er zal niemand zijn die zich hen zal herinneren, niemand die hun naam zal noemen, niemand die iets zal zien van wat zij hebben achtergelaten. De toekomst zit op slot en het verleden heeft geen betekenis meer omdat het geen boodschap meer heeft voor de toekomst.

Geen toekomstige oogst

In een hoofdstuk over ouderen en zingeving schrijft Alfons Marcoen: 'Door zich te informeren, te durven dromen over een toekomst die ze zelf niet meer zullen beleven maar waarvoor ze zich toch inzetten (...) kunnen ouderen hun bestaan zin geven.' Zonder nieuwe generatie is dit dromen over een toekomst en zich voor die toekomst inzetten een illusie. Uiteindelijk is het het nieuwe leven dat het oude tot leven wekt, er betekenis en ziel aan geeft.

Hiermee wordt uiteraard niet bedoeld dat voor ieder mens afzonderlijk het doorgeven van leven een vereiste is om uitzicht te behouden op een toekomst die hij of zij zelf niet meer zal meemaken. Kinderloosheid kan een bewuste keuze zijn waarvoor mensen vele goede redenen hebben. Onze huidige maatschappij is daar een sprekend voorbeeld van. De continuïteit van ons leven wordt bovendien evenzeer verwezenlijkt in de vruchten van ons werk en onze manier van leven als in de biologische productie van kinderen. Het gaat om wat wij nalaten: leerlingen, vrienden, brieven, boeken, foto's, recepten, ideeën, meubels, servies en andere zelfgemaakte of gekochte voorwerpen, geld, bezittingen.

Al deze subjecten en objecten betreden een toekomst waar wij geen deel meer van zijn maar in het kielzog van deze nalatenschappen betreden wij toch – op metonymische wijze – dit versperde gebied. Het vooruitzicht op deze grensoverschrijding enthousiasmeert. Maar – nogmaals – zonder nieuwe generatie werkt dit metonymische wonder niet.

In de volgende regels uit het bekende gedicht van Adriaan Roland Holst, *De Ploeger*, wordt die impliciete aanname van elke gerichtheid op de toekomst treffend verwoord.

*Ik zal de halmen niet meer zien
noch binden ooit de volle schoven,
maar doe mij in den oogst geloven
waarvoor ik dien...*

Zonder mensen geen toekomstige oogst, zoals ook James beschrijft in haar sciencefictionverhaal dat zij provocerend laat spelen in het jaar waarin we nu leven. Theo schrijft in zijn dagboek:

(...) zonder hoop op nageslacht voor onszelf of onze soort, en zonder het geruststellende besef dat wij, al zijn wij dood, nog leven, komen alle geestelijke en zintuiglijke genoegens mij voor als niet meer dan een deerniswekkend zwak verweer tegen onze ondergang.

Verwijzingen

Balen, F. van, Trimbos-Kemper, T.C. Involuntarily childless couples: Their desire to have children and their motives. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynaecology*, 1995, 16, 137-44.

Bleek, W. The value of children to parents in Kwahu, Ghana. In: Oppong, C. et al. (eds) *Marriage, fertility and parenthood in West Africa*. Canberra: Australian National University Press, 1978.

Bloch, E. *Das Prinzip Hoffnung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1959.

Geest, S. van der. "They don't come to listen." The experience of loneliness among older people in Kwahu, Ghana. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 2004, 19(2), 77-96.

James, P.D. *The children of men*. Londen: Faber & Faber, 1992. Vertaling: *De verloren generatie*. Amsterdam: De Boekerij, 1993.

Kotre, J. *Outliving the self: Generativity and the interpretation of lives*. Baltimore/Londen: Johns Hopkins University Press, 1984.

Kraeger, Ph., Schröder-Butterfill, E. (eds). *Ageing without children: European and Asian perspectives*. Oxford: Berghahn Books, 2004.

Marcoen, A. Zingeving en levensvervulling. In: Marcoen, A., Grommen, R., Ranst, N. van (red). *Als de schaduwen langer worden: psychologische perspectieven op ouder worden en oud zijn*. Leuven: LannooCampus, 2006.

Nahar, P. *Childless in Bangladesh: Suffering and resilience among rural and urban women* (proefschrift). Universiteit van Amsterdam, 2007.

Plath, S. Barren woman. In: Hughes, T. (ed). *Sylvia Plath: The collected poems*. New York: Harper & Row, 1981.

Roland Holst, A. *Gedichten 1911-1976*. Amsterdam/Antwerpen: Meulenhoff/Manteau, 2004.

